

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'373.7:37.091.3

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.46.1.1>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОЛОРОНИМАМИ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ РЕСУРС У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COLOR TERMS AS A DIDACTIC RESOURCE IN TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE

Артеменко Г.С.,*orcid.org/0000-0002-3303-6814**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри історії та культури української мови**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича***Савечко Ю.Р.,***orcid.org/0009-0007-5236-7604**магістрант кафедри історії та культури української мови**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті досліджено особливості використання фразеологізмів із колоронімами під час навчання української мови в школі. Актуальність роботи зумовлена сучасними вимогами до мовної освіти, орієнтованої на формування комунікативної, мовної та культурної. У цьому контексті фразеологія постає як важливий складник мовної системи, що відображає національну картину світу, а фразеологізми з колоративним компонентом вирізняються особливою образністю, емоційною насиченістю та високим дидактичним потенціалом.

Метою статті є обґрунтування ефективності використання фразеологізмів із колоронімами на уроках української мови в 5–9 класах та визначення шляхів їх інтеграції в освітній процес. У роботі проаналізовано зміст чинних навчальних програм і підручників, з'ясовано місце фразеології у шкільному курсі, а також окреслено специфіку фразеологізмів із кольоронозвами як навчального матеріалу. Запропоновано систему вправ і завдань, спрямованих на формування в учнів умінь розпізнавати фразеологізми, тлумачити їх значення, доречно використовувати в усному й писемному мовленні, а також створювати власні висловлювання.

Доведено, що використання фразеологізмів із колоронімами сприяє візуалізації навчального матеріалу, розвитку асоціативного та критичного мислення, активізації мовленнєвої діяльності учнів і підвищенню їхньої навчальної мотивації. Обґрунтовано доцільність застосування інтерактивних методів навчання, цифрових технологій, елементів гейміфікації та творчих завдань у роботі з фразеологічним матеріалом.

Установлено, що систематичне залучення фразеологізмів із колоративним компонентом у різні види навчальної діяльності сприяє збагаченню словникового запасу учнів, формуванню мовної спостережливості, удосконаленню культури мовлення та розвитку мовної особистості. Практичне значення статті полягає в можливості використання запропонованих методичних підходів у шкільній практиці викладання української мови.

Ключові слова: фразеологізми, колороніми, українська мова, навчання, мовна компетентність, лінгводидактика.

The article focuses on the use of phraseological units with color components in teaching the Ukrainian language in secondary school. Within this framework, phraseology plays a significant role as it reflects the national worldview, while phraseological units with color terms stand out due to their expressiveness, imagery, and strong didactic potential.

The aim of the paper is to substantiate the effectiveness of using phraseological units with color components in Ukrainian language lessons in grades 5–9 and to determine practical ways of their integration into the educational process. The study analyzes modern curricula and textbooks, identifies the place of phraseology in the school course, and highlights the specific features of color-based phraseological units as a teaching resource. Special attention is paid to practical implementation: a system of exercises and tasks is proposed to develop students' ability to identify phraseological units, interpret their meanings, use them appropriately in oral and written speech, and produce their own texts.

The research demonstrates that phraseological units with color components contribute to the visualization of learning material, stimulate associative and critical thinking, enhance students' motivation, and intensify their communicative activity. The effectiveness of interactive teaching methods, digital tools, gamification elements, and creative tasks in working with phraseological material is substantiated.

The findings confirm that systematic use of such phraseological units in different types of classroom activities enriches students' vocabulary, develops linguistic awareness, improves speech culture, and fosters the formation of a competent

language personality. The practical value of the study lies in the possibility of applying the proposed methodological approaches in teaching Ukrainian at school.

Key words: phraseological units, color terms, Ukrainian language, teaching, language competence, methodology.

Постановка проблеми. Розвиток мовної освіти в Україні зорієнтований на формування комунікативної компетентності, критичного мислення та здатності учнів до творчого використання мовних засобів. У цьому контексті особливого значення набуває фразеологія як складник мовної системи, що відображає культурний досвід народу, його цінності та образне бачення світу. Фразеологічні одиниці, зокрема з колоративним компонентом, є важливим засобом емоційно-експресивного вираження думки, адже вони акумулюють етнокультурну інформацію та репрезентують національну картину світу. Попри це, у шкільній практиці їхній потенціал часто використовується фрагментарно, без системного підходу до інтеграції у різні види мовленнєвої діяльності учнів. Аналіз навчально-методичного забезпечення засвідчує, що вивчення фразеології в основній школі обмежується переважно ознайомленням із визначенням, класифікацією та окремими прикладами сталих сполук, тоді як їх функціонально-стилістичні можливості залишаються недостатньо реалізованими у процесі навчання. Особливо це стосується фразеологізмів з колоронімами, які мають значний дидактичний потенціал завдяки своїй образності, асоціативності та здатності до візуалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні підручники з української мови для 5 класу по-різному розкривають тему «Фразеологія». Автори можуть коротко та лаконічно подавати теоретичні відомості про стійкі сполучення слів [1, с. 102–106] або ж розповідати про джерела українських фразеологізмів та їх використання в мовленні людини і в літературних творах [2, с. 58–63]; наводити афоризми (прислів'я, приказки, крилаті вислови), додавати фразеологічний словник, інформацію про джерела українських фразеологізмів [4, с. 94–108]; виділити розділ у підручнику для вивчення даної теми та в оригінальній формі знайомити п'ятикласників із фразеологізмами, їх різновидами, джерелами, використанням у мовленні людини та із фразеологічним словником [5, с. 100–113]; додавати параграфи про фразеологізми в ролі членів речення та про походження (етимологію) слова [6, с. 88–111].

Автори підручників з української мови для 7 класу зазвичай подають два параграфи: «Фразеологізми» та «Джерела українських фразеологізмів» у межах теми «Лексикологія.

Фразеологія» та подають словники фразеологізмів і крилатих висловів. Virізняється з-поміж інших підручник для вивчення української мови авторів Голуб Н. та Горошкіної О., де в розділі «Спілкування» подано тему «Засоби прикрашання мовлення: фразеологізми, інтонаційний малюнок», яка передбачає активне обговорення та спрямована на розвиток комунікативних навичок учнів [3, с. 252].

Навчальні книги 8 класу можуть містити повторення вивченого з «Лексикології» та «Фразеології», словники фразеологізмів, однак часто автори взагалі не пропонують цю тему восьмикласникам. Учні 9 класу повинні повторити вивчене та закріпити знання стійких одиниць, як правило, для цього у підручниках подано словники фразеологізмів.

Найчастіше автори сучасних шкільних підручників з української мови пропонують такі типи вправ з стійкими одиницями: скласти речення з фразеологізмами, пояснити значення фразеологізмів, добрати фразеологізми із певними компонентами, проаналізувати окремі статті з фразеологічного словника, розмежувати словосполучення та фразеологізми, використати фразеологізми в різних ситуаціях, визначити синтаксичну роль фразеологізмів, тести.

Постановка завдання. Мета дослідження – обґрунтувати доцільність та розкрити можливості використання фразеологізмів з колоронімами під час навчання української мови в школі як засобу розвитку мовлення, образного мислення та мовної компетентності учнів.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізми з колоронімами сприяють розвитку мовлення та творчого мислення учнів. Оскільки фразеологію вивчають у середній школі, доцільно використовувати такі стійкі одиниці під час розробки завдань та різнорівневих вправ для вивчення української мови у 5-9 класах.

У 5 класі починається ознайомлення із фразеологізмами, тому варто спрямувати увагу школярів на виокремлення сталих сполук в живому мовленні та у книзі, правильне сприймання насичених ними текстів. Доцільно ознайомити дітей із фразеологічним словником, роз'яснити його структуру, навчити досліджувати словникові статті та шукати значення фразеологізмів. Учитель повинен навчити використовувати фразеологічні одиниці у письмовому мовленні,

заохотити до формування особистих словників улюблених фразеологізмів та використання їх для пояснення свого емоційного стану та ефективної комунікації із співрозмовником.

Для цього пропонуємо завдання, спрямоване на розвиток вміння виокремлювати фразеологізми в реченнях та пояснювати їх значення самостійно або за допомогою словника. Наприклад: *Не співає чорнобрива, .. Білим світом нудить. Без милого батько, мати – як чужії люде* (Т. Шевченко); *Як хороше, як весело На білім світі жить!..* (Л. Глібов); *Побачивши Колу, він повернув у хвіртку, – давно між ними чорна кішка пробігла* (О. Кундзич); *Над головою Василю збиралися чорні хмари* (І. Нечуй-Левицький); *Для Терентія Павловича настали чорні дні. По цілій добі лежав він непритомний* (В. Москалець).

Вагомим складником навчальної діяльності з сучасними учнями є застосування засобів візуалізації інформації, зокрема використання роздаткових матеріалів у вигляді кольорових сигнальних карток. Такий підхід передбачає активне залучення школярів до виконання завдань, під час яких вони добирають відповідний колір для заповнення пропусків у фразеологічних одиницях. Зокрема, для виконання вправ можуть бути використані картки чорного, зеленого та золотого кольорів, що слугують інструментом для правильного відтворення фразеологізмів у поданих реченнях: *Секретар зміряв його [Чіпку] з голови до ніг своїм мишачим поглядом, котрий, здавалось, казав: «Ой, який же ти молодий та ...!»* (П. Мирний); *Живе [Буонарроті] у Римі. Має свій куток. Згорбатів у труді, посивів у скорботі, а людям ... в роті од пліток* (Л. Костенко); *Помиляється той, що шукає ... середини між наукою й собою: той здрибнює й себе, не збагачуючи й науки* (І. Підмогильний «Невеличка драма»).

Творче мислення учнів можна розвивати через завдання з картками, на яких записано фразеологізми з колоронімами: вони мають стати стрижнями майбутніх історій, коміксів або мемів (наприклад, *знайти золоту жилу, загубити рожеві окуляри, чорна кішка пробігла*).

Під час вивчення розділу «Фразеологія» у 7 класі слід звернути увагу на формування в учнів уявлення про сталі сполуки слів як важливий складник української мовної культури. Семикласники повинні знати, що вивчає розділ «Фразеологія», наводити приклади фразеологізмів, розуміти та пояснювати їх значення. Важливо удосконалювати вміння визначати фразеологізми в текстах та реченнях, доречно використовувати їх у повсякденному мовленні, вдало доби-

рати синоніми та антоніми, визначати синтаксичні ролі фразеологізмів і редагувати помилки при неправильному вживанні, розвивати вміння користуватися фразеологічним словником. Варто акцентувати на ролі фразеологізмів в мовленні, розумінні народної мудрості, закладеної в цих виразах, а також спрямовувати дітей до оцінки здібностей, рис вдачі, вмінь людей та їх характеристики доречними фразеологізмами.

Доцільно проводити бесіди, які допоможуть учням усвідомити різницю між звичайними словосполученнями та фразеологізмами. Одним із ефективних прийомів є використання роздаткового матеріалу. Наприклад, можна запропонувати розглянути зображення *білого лебедя і білої ворони*. Під час розмови необхідно використати запитати: «Чи бачили ви в реальному житті білих лебедів? А білих ворон? Висловіть припущення, чим відрізняються підписи до зображень? Як зміниться їх сенс, якщо колороніми замінити іншими (*чорний, сірий*)? Поділіться досвідом: чи чули ви або читали, як когось називали білою вороною? Як ви думаєте, чому цю людину так називали? Яке значення вислову біла ворона?» тощо. Такий вид роботи сприяє формуванню навичок критичного мислення, розумінню образної природи фразеологізмів та розвитку вміння розрізняти пряме та переносне значення мовних одиниць.

Для поглиблення знань учнів про мовні засоби вираження індивідуальності людини пропонуємо скласти твір-опис на тему «Мій друг», у якому учні повинні використати фразеологізми з колоративним компонентом для характеристики особистісних якостей близької людини, її здібностей, рис вдачі. Наприклад, описуючи свого товариша, діти можуть використати такі фразеологізми: *золоті руки* (вправний, умілий); *біла ворона* (не такий, як всі); *рожеві окуляри* (мрійливий, занадто оптимістичний) тощо. Творча робота стимулює розвиток емоційного інтелекту, вміння об'єктивно оцінювати інших і доцільно висловлювати особисту думку засобами виразного мовлення.

Фразеологічне багатство української мови дає змогу утворювати синонімічні та антонімічні ряди. Ефективним дидактичним засобом у цьому контексті є використання пазлів, за допомогою яких учні співвідносять фразеологічні одиниці зі спільним або протилежним значенням. Зокрема, вони поєднують синонімічні конструкції (*і на світ білий не дивився б – нудити білим світом, як чорна хмара – як чорний віл на ногу наступив*) та антонімічні пари з колоронімами (*золота доба – чорні дні, сива борода – молодий та зелений, золоті слова – сон*

рябої кобили), що сприяє глибшому засвоєнню семантики фразеологізмів.

Варто сформувавши добірки зображень (наприклад, *золоті сережки, золоті гори, золотий дощ, золота каблучка, золотий мішок, золоті руки, золотий телець, золотий злиток*), серед яких шестикласникам потрібно розпізнати фразеологізми, пояснити їх значення та правильно ввести в речення. За потреби варто залучати учнів до виправлення помилок колег.

Для етапу рефлексії доречно було б запропонувати дітям охарактеризувати роботу однокласників на уроці за допомогою фразеологізмів з колоронімами (наприклад, *золота голова; золоті руки; золоті уста; золоті слова*).

У 8 класі школярі продовжують ознайомлення із розділом «Фразеологія» та із словником фразеологізмів. Вони розвивають навички виокремлення, влучного використання стійких сполук в різних мовленнєвих ситуаціях та контекстах під час усних та письмових висловлень.

З огляду на зацікавленість учнів використанням цифрових технологій, доцільно залучати їх до виконання навчальних завдань із застосуванням гаджетів. Зокрема, ефективною формою роботи може стати підготовка мультимедійної презентації на тему «Фразеологізми з колоронімами у повсякденному мовленні школярів», що сприятиме розвитку мовленнєвої компетентності та навичок цифрової грамотності. Активним користувачам мережі Інтернет доцільно пропонувати завдання, пов'язані з пошуком і аналізом актуального мовного матеріалу. Зокрема, ефективним є добір заголовків інтернет-статей, а також творів сучасних поетів і письменників, що містять фразеологізми з колоративним компонентом, із подальшим тлумаченням їх значення та функціонування в конкретних контекстах (наприклад, «*Золоті руки*» П. Глазового, «*Трамн обіцяє Гренландії «золоті гори» в разі приєднання до США*», УНН, 10.03.2025).

Інтерактивному навчанню сприяє використання QR-кодів, які уможливають організацію навчальних квестів, зокрема «кольорових ланцюжків» для пошуку значень і групування фразеологізмів за колоративною ознакою. Після сканування кодів учні отримують доступ до відеоматеріалів, у яких передбачено виконання завдань на виявлення фразеологізмів із колоративними компонентами.

Для урізноманітнення освітнього процесу доцільно використовувати технології штучного інтелекту, наприклад, запропонувати завдання з генерації зображень, що візуалізують зміст фра-

зеологізмів із колоронімами, сприяючи розвитку креативного мислення учнів.

Результатом вивчення розділу «Фразеологія» у 8 класі повинно стати глибше розуміння процесу формування стійких одиниць, вміння пояснювати їх значення. Вчителю потрібно сконцентруватися на поліпшенні та збагаченні мовлення школярів, вдосконаленні культури висловлювань, вмінні правильно висловлювати думки; скеровувати учнів до доцільного добору фразеологізмів.

Доречною для восьмикласників є вправа на активізацію знань про фразеологізми з колоративним компонентом: записати вислови, заповнивши пропуски прикметниками на позначення кольорів (напр. ... *ворона, ... вулиця, ... кіт перебіг дорогою, ... юшка, ... мухи, молодий та ..., ... змії, дивитися крізь ... окуляри, ... півень, проходити ... ниткою, ... світ*), за потреби скориставшись довідкою (*чорний, білий, червоний, зелений, рожевий*). Доцільно поєднувати вправу з подальшим використанням цього матеріалу у власних висловлюваннях. Завдання сприятиме розвитку мовної спостережливості, уміння доречно вживати фразеологізми.

Учні 9 класу періодично ознайомлювалися із розділом «Фразеологія», тому важливо зосередитись на узагальненні та систематизації знань. Дев'ятикласники повинні демонструвати розуміння структури, значення та функцій фразеологізмів, максимально розширювати свій словниковий запас, активно практикувати використання сталих виразів у повсякденному житті, творчих роботах тощо.

Дев'ятикласникам доцільно пропонувати вправи на вживання фразеологізмів у контексті. Для реалізації цього завдання потрібно доповнити речення або короткі тексти стійкими сполуками слів відповідно до змісту (наприклад: *коли він вперше прийшов на практику, був ще зовсім..., нічого не вмів; у своєму рішенні він прагнув знайти..., яка б задовольнила всіх; цим двом не можна довіряти важливих справ – ...*). Варто зробити завдання, у яких школярі повинні замінити слово фразеологізмом з колоронімом відповідно до контексту (напр. *вона все бачить ідеалізовано, тому часто розчаровується; у договорі все чітко написано, треба лише уважно читати*). Такі завдання сприятимуть розвитку практичних навичок правильного використання сталих виразів у різних мовленнєвих ситуаціях.

Для урізноманітнення уроків української мови рекомендуємо використати кросворд «Фразеологія», спрямований на розвиток умінь розпізнавати фразеологізми за їх зна-

ченням (наприклад, «краще, ніж є насправді; ідеалізовано» – у *рожевих фарбах*; «пожежа» – *червоний півень*; «мудра, з великим життєвим досвідом людина» – *сива борода*; «той, хто бездоганно знає свою справу, професіонал; вправна, уміла, здібна людина» – *золоті руки*; «невичерпне джерело прибутків або дуже багате на що-небудь місце» – *золоте дно*; «нісенітниця, безглуздя, дурниця» – *сон рябої кобили*; «життя у всіх його формах і виявах» – *білий світ*; «хто-небудь дуже сердитий, лютий» – *аж у роті чорно*; «надто багато обіцяти» – *золоті гори*; «той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших» – *біла ворона*; «безперешкодний шлях у досягненні, доланні, у розвитку і т. ін. чого-небудь» – *зелена вулиця*). Після правильного заповнення кросворду учні відкривають ключове слово – назву науки, яка вивчає сталі сполуки слів. Вправа закріпить знання з теми, розвиватиме логічне мислення.

Фразеологізми з колоронімами доцільно використовувати не лише у розділі «Фразеологія», а й у завданнях з морфології, лексикології, синтаксису, а також для розвитку мовлення. Наприклад, під час вивчення частин мови треба звернути увагу на прикметники-кольороназви у складі фразеологізмів. Учням важливо розуміти важливість цих компонентів як носіїв образного значення, шукати такі прикметники, визначати їх рід, число, відмінок (напр., до *сивого волосу* – ч.р., одн., р. в.), провідміняти їх (напр., *сива борода* – *сивої бороди* тощо).

Під час вивчення розділу «Лексикологія» варто акцентувати на використанні багатозначних слів у прямому та переносному значеннях, зокрема в складі фразеологізмів, де колороніми є яскравим прикладом переносного значення. Важливо спонукати школярів до правильного вживання фразеологізмів у контексті, цілісного відтворення їх структури. Уникати таких лексичних помилок допоможе вправа зі словами, з яких потрібно скласти фразеологізми та звичайні словосполучення (наприклад, *руки (сильні, золоті, холодні); дні (дощові, сонячні, чорні); змії (зелений, отруйний, небезпечний); ворона (біла, чорна, сіра)* та ін.), пояснити свій вибір.

Під час навчання важливо наголошувати, що фразеологізми не є словосполученнями, виступа-

ють одним членом речення та збагачують текст. Необхідно використовувати завдання для визначення синтаксичної ролі сталих сполук у наведених вчителем реченнях, самостійної побудови речень різних типів із фразеологізмами з колоративними компонентами (наприклад, *чоловік довго боровся із залежністю, але знову піддався зеленому змію* та ін.).

На заняттях із розвитку зв'язного мовлення фразеологізми з колоронімами варто використовувати для написання творів, нарисів, описів – так школярі не лише збагачують свій словниковий запас, а й вчаться влучно передавати думки, настрої, ставлення до зображуваного; розвивають мовне чуття. Вагоме значення мають фразеологізми не лише як об'єкт вивчення, а й як дидактичний інструмент. Автори підручників та педагоги активно використовують стійкі сполуки на різних етапах уроків для мотивації навчальної діяльності, розвитку логічного мислення. Наприклад, фразеологізм з колоронімом може стати ключем до правильного виконання вправ, засобом самооцінювання, влучним маркером самопочуття та настрою на етапі рефлексії.

Висновки. Фразеологізми з колоронімами є важливим лінгводидактичним матеріалом, що дає змогу не лише поглибити знання учнів про образну природу мови, а й значно урізноманітнити навчальний процес. Образність, яскравість та емоційність стійких одиниць роблять їх легкими для запам'ятовування, а асоціативні зв'язки, які виникають завдяки колоративним компонентам, сприяють формуванню глибшого розуміння значень фразеологізмів.

Використання фразеологізмів з кольороназвами на уроках української мови у 5-9 класах реалізовує компетентнісний підхід, активізуючи мовну діяльність учнів через роботу з текстами, ілюстраціями, презентаціями, кросвордами, творчими завданнями, QR-кодами, ШІ тощо. Упровадження таких одиниць у навчальну діяльність розвиває у здобувачів освіти мовну спостережливність, критичне мислення, аналітичні здібності, уміння добирати мовні засоби для передавання емоційного стану, характеристики осіб і подій, що загалом сприяє гармонійному мовному розвитку особистості учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ворон А. А. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. 256 с.
2. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. 256–306 с.

3. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Освіта, 2024. 272 с.
4. Онатій А. В., Ткачук Т. В. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. 256 с.
5. Панчук Г. П., Близнюк Б. М., Приведа О. М. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавництво «Грамота», 2022. 256 с.
6. Семенов О. М., Дятленко Т. І., Білясник М. Д., Волницька В. В. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Видавництво «Астон», 2022. 336 с.
7. Словник фразеологізмів української мови. Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 30.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026